

Zinvolle presentie in het straatpastoraat

Geestelijke verzorging in woord en daad

Het straatpastoraat is een bijzondere vorm van geestelijke verzorging voor mensen die dak- en thuisloos zijn. In dit artikel wordt beschreven hoe straatpastores zinvol present zijn. Op basis van casestudy's laten de auteurs zien hoe er in het straatpastoraat bijzondere aandacht is voor bemiddeling en materiële hulp.

Niels den Toom, Fons Flierman, Marjo van Zundert, Bernadette van Dijk, Annemarie van der Vegt en Nico Binnendijk¹

HET STRAATPASTORAAT IS EEN WERKVELD waarin straatpastores geestelijke verzorging bieden aan mensen die dak- en/of thuisloos zijn.² Volgens de gezaghebbende ETHOS-definitie wordt onder dak- en thuislozen verstaan die mensen die een 'gebrek aan volwaardige huisvesting' hebben (Kansfonds, z.j.).³ Op 1 januari 2023 kende Nederland circa 30.600 dakloze mensen (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2024). De meeste van hen zijn mannen tussen de dertig en vijftig jaar, al is er de laatste jaren ook meer aandacht voor vrouwen en migrantendaklozen die eerder buiten beeld leken te blijven. Sommige van hen hebben een lange geschiedenis in de hulpverlening, wat bij hen zorgvermoeidheid heeft veroorzaakt, vaak gepaard met wantrouwen jegens officiële instanties. Voor vrijwel allen geldt dat er niet of nauwelijks sprake is van een steunend netwerk. In de praktijk beperken straatpastores zich niet tot mensen die volgens de definities dakloos zijn, maar strekt hun contacten-

kring zich uit tot mensen die begeleid of beschermd wonen, zelfstandig wonen na een dakloze periode, opgenomen of gedetineerd zijn of simpelweg tot mensen die zich ophouden in dezelfde leefwereld, zonder ooit dakloos of thuisloos te zijn geweest.

Straatpastores zijn in Nederland vooral te vinden in de grote steden. Samen zijn zij verenigd in het Landelijk Oecumenisch Netwerk Drugs- en Straatpastores (LOND) dat onderdeel is van Netwerk DAK. De geestelijk verzorgers die werken met de mensen van de straat, doen dit vrijwel uitsluitend vanuit een christelijke achtergrond. Sommige van hen zijn ervaringsdeskundig, de meesten hebben theologie gestudeerd. Vanuit lokale stichtingen worden zij bekostigd, waarbij ze vaak als enige professional werken in hun context (hoewel soms ook in teams wordt gewerkt, zoals in Den Haag, Amersfoort en Nijmegen).

Als je straatpastores vraagt op welke manier zij werken, dan is de kans groot dat zij antwoorden met het woord 'presentie'. Hoewel presentie binnen meerdere werkvelden van geestelijke verzorging van kracht is, ligt het werken volgens presentie historisch gezien het dichtst bij het straatpastoraat. Hoe dit presentiewerk er concreet uitziet voor deze doelgroep en of het begrip de reikwijdte van het straatpastoraat beslaat, is nog onvoldoende beschreven in academische publicaties.⁴ Elders is erover geschreven in reflectieve en verhalende zin (o.a. Van der Vegt & Rump, 2017; Van Dorp, 2005), maar een systematische, empirische bestudering van de praktijk ontbreekt vooralsnog.

In dit artikel geven we een aanzet daartoe en proberen we de vraag te beantwoorden hoe straatpastores geestelijke zorg vormgeven aan mensen die dak-

thuisloos zijn. Dit onderzoek vond plaats in het kader van de Kenniswerkplaats Zingeving en Geestelijke Verzorging, waarbinnen een leernetwerk aan daken thuislozen was gewijd: 'Geestelijke verzorging buiten (de muren)', zie Methode. We zullen eerst de theoretische achtergrond van de presentietheorie beschrijven, waarbij we laten zien waar deze theorie onvoldoende is om het straatpastoraat te omvatten. Vervolgens beschrijven we hoe het onderliggende onderzoek is uitgevoerd, gevolgd door de resultaten. Hierin zullen we het straatpastoraat typeren aan de hand van twee basisbewegingen en verschillende interventies. We sluiten af met enkele reflecties.

Presentie

Bijna 25 jaar geleden kwam het toonzettende *Een theorie van de presentie* (2001) van Andries Baart uit, waarin hij de presentiebenadering beschrijft. Geba-

seerd op observaties van pastores in het buurtwerk heeft hij deze theorie ontwikkeld. De presentiebenadering kan kort worden omschreven als een relationele benadering, waarin de presentiewerker het leven van de cliënt niet reduceert tot hanteerbare en oplosbare problemen, maar de complexiteit en nood van de ander ter harte neemt. De presentiebenadering stelt dat goede zorg, vanuit een 'er zijn met mensen', 'er wil zijn voor mensen'. Naast dat presentie om een wederkerige en open houding vraagt van de presentiewerker, zijn er ook specifieke kenmerken van presentiewerk, zoals vrij zijn voor de ander, je zelf laten raken en dat tonen aan de ander, een aandachtige relatie aangaan, aansluiten bij het bestaande, en geduld en tijd (Baart, 2001, p. 730-791). Het voert hier te ver om deze en andere kenmerken verder uit te werken, maar het moge duidelijk zijn dat de presentiewerker de ander in zijn of haar situatie en met zijn of haar redelijkheid volstrekt serieus wil nemen. De presentiebenadering is een succes in de zin dat deze intussen geïntegreerd is in verschillende beroepsgroepen, zoals social work, verpleegkunde en onderwijs (Beurskens e.a., 2019; Wilken, 2006). Tegelijk is 'presentie' niet voldoende om de breedte en diepte van het werk van straatpastores te beschrijven.

In dit artikel willen we daarom verkennen wat geestelijk verzorgers op straat doen als ze zeggen present te zijn en hoe ze werken met zingeving. Hiermee hopen we tot een beter begrip te komen van wat straatpastores doen, zodat hiervan in andere contexten geleerd kan worden, de opleiding van geestelijk verzorgers hiermee gediend kan zijn en de waarde van het werk beter gecommuniceerd kan worden om de zorg voor mensen zonder dak of thuis beter te verankeren in opleidingen en gemeentelijk beleid.

Methode

Om onze onderzoeksvraag te beantwoorden, hebben we zes casestudy's geproduceerd in een leergemeenschap die bestond uit zes geestelijk verzorgers en drie onderzoekers. De deelnemers zijn geworven via een van de straatpastores. Er bleek voldoende interesse; zes geestelijk verzorgers sloten zich vervolgens aan voor de duur van anderhalf jaar. In de leergemeenschap werd gewerkt volgens het onderzoeksproces van het Case Studies Project (Körver, 2016; Körver e.a., 2023). In deze benadering fun-

geren de geestelijk verzorgers als co-onderzoekers door op nauwgezette en systemische wijze een begeleidingssituatie te beschrijven volgens een vast format waarin aanleiding, context, doelen, interventies en uitkomsten van de begeleiding worden beschreven. Inhoud van de casestudy's waren begeleidingssituaties die bij voorkeur niet langer dan vier maanden daarvoor waren afgerond. Gezien de langdurige contacten van geestelijk verzorgers met de mensen van de straat was het afbakenen van zo'n casestudy vaak complex. Waar het bij sommige casestudy's gaat om een langdurig begeleidingsproces, gaat het bij andere meer om een episode in het geheel van de begeleiding.

In de beschrijving van de casestudy's was er speciale aandacht voor het gedrag van de geestelijk verzorgers en de geobserveerde reactie bij de 'mensen van de straat'. Na de beschrijving door een individuele geestelijk verzorger, werd de casestudy in de leergemeenschap gezamenlijk op gestructureerde wijze geanalyseerd met het oog op doel, interventie en uitkomst, alsook op welke manier verschillende zingevingsdimensies (existentieel, ethisch, spiritueel, esthetisch) een rol speelden. In totaal bracht de leergemeenschap zes casestudy's voort. Op de casestudy's is vervolgens een thematische analyse toegepast, halverwege en aan het einde van het project (Clarke & Braun, 2018). De reflecties die daaruit voortkwamen, zijn besproken in een zogenaamd 'breder leernetwerk' waarin naast de straatpastores ook anderen vertegenwoordigd waren: een social worker, ervaringsdeskundige, sociaal verpleegkundige en belangenbehartiger die allen bekend waren met de doelgroep. Hun vragen en reacties bij de analyses zijn verwerkt in de eindanalyse.

Bevindingen

In de analyse werd duidelijk dat het straatpastoraat veel overeenkomst vertoont met het werken volgens de presentiebenadering, maar veelzijdiger is en een eigen karakter heeft. In het vervolg beschrijven we de werkwijze van straatpastores aan de hand van twee basisbewegingen en vier interventies die daaruit voortkomen.⁵

Basisbewegingen

Afstemmen

De eerste beweging die we zien bij de geestelijk verzorger op straat is de beweging richting de persoon

op straat. Dit betreft een letterlijke beweging, naar de plaatsen waar dak- en thuislozen zich bevinden, zoals de lokale opvang, een inloophuis of de soepbus. De pastores verwachten niet dat mensen van de straat naar hen toekomen (via verwijzing of op eigen initiatief), maar bewegen actief naar hun leefwereld toe.

Dit kan ook in overdrachtelijke zin gezegd worden: de geestelijk verzorgers leven zich in in de leefwereld van de mensen op straat, door zich aan te passen in taal, tempo en intensiteit van het contact. Een van de geestelijk verzorgers noemde dit: 'De relatie krijgt de kleur die de ander eraan geeft' (S4).⁶ Dat betekent ook dat zij zich soms meer als vriend opstellen dan als professional. Deze relationele benadering is niet alleen 'strategisch' om het opgebouwde wantrouwen bij de mensen op straat te kunnen overwinnen, maar wordt door de geestelijk verzorgers als intrinsiek van betekenis geduid. Aan het groeiende vertrouwenervaart de dak- of thuisloze ander dat hij van waarde is; niet om wat hij heeft of kan, maar omdat hij bestaat. In het hebben van de relatie aan sich kan zin gevonden worden. Deze relaties zijn vaak langdurig en kunnen enkele jaren duren.

Dit afstemmen is een proces dat door heel het contact heen aandacht vraagt. Vaak lukt dit ook maar ten dele. In twee van de casussen is sprake van situaties waarin woede en onmacht een grote rol spelen.

De geestelijk verzorger, Jaap, wordt aangesproken door Michiel die op straat leeft. Michiel kent een vrouw, Sharina, van de wekelijkse maaltijden; hij wil haar helpen omdat ze onder curatele is gesteld. Om de privacy en zeggenschap van Sharina te beschermen, kiest Jaap ervoor de zaken van haar niet met Michiel te bespreken. Michiel is daar duidelijk onstemd over. In de weken erna escaleert de situatie regelmatig en uit Michiel ernstige kritiek op het straatpastoraat en de kerk. Jaap probeert af te stemmen op wat Michiel nodig heeft. De contactmomenten worden getypeerd door discussie en vinden vaak staand plaats in de buitenlucht (S2).

In de casussen blijkt meermaals dat mensen van de straat een dualistische ervaring van de wereld en levensbeschouwing hebben (goed tegenover kwaad). Mogelijk wordt dit wereldbeeld gevoed door negatieve ervaringen met formele hulpverlening en gemeenten en vice versa. In antwoord daarop proberen de geestelijk verzorgers erkenning en vertrouwen

te bieden en steeds af te stemmen. Daarbij pogen ze steeds het eigen oordeel op te schorten en uit te gaan van het goede of de goede intentie van de ander. De geestelijk verzorgers blijven dichtbij de beleving en taal van de ander en zijn zich bewust van hoe de ruimte die zij voor de ontmoeting met de ander creëren van belang is voor hoe het contact daar vorm krijgt.

Bestaansbevestiging

De tweede beweging noemen wij bestaansbevestiging. Deze term, die gegrond is in de presentietheorie, werd door een van de deelnemers uit het leernetwerk naar voren gebracht en resoneerde bij andere deelnemers (Baart, 2001, p. 771). Bestaansbevestiging is daar nodig waar het bestaan van mensen ontkend wordt, doordat mensen niet aangekeken worden of ze niet mogen zijn op de plek waar zij leven. Bestaansbevestiging begint met het erkennen van de situatie van de mensen van de straat zoals die is, met alle lelijkheid en pracht. Het gaat echter niet alleen om het erkennen van de situatie, maar meer nog om het erkennen van de mens zelf als waardevol en waardig persoon.

Werken volgens presentie ligt historisch gezien het dichtst bij het straatpastoraat

In een context waarin de waardigheid van deze mensen vaak niet erkend wordt en mensen van de straat dit zelf ook niet altijd zo ervaren, willen geestelijk verzorgers dit benadrukken. Je zou hen 'waardigheidsbekleders' kunnen noemen: ze benaderen mensen van de straat met de waardigheid die ze de ander toekennen, in de hoop dat de ander zichzelf daardoor ook als waardig kan zien. Een van de manieren waarop dit gebeurt, is door de mensen van de straat actorschap toe te kennen. Dat wil zeggen dat ze het subject-zijn van de ander erkennen en stimuleren dat de ander zelf een meer actieve rol in het eigen leven kan spelen. Dat kan bijvoorbeeld door zoveel mogelijk wederkerig contact te hebben. Het wordt ook zichtbaar in het volgende fragment uit de casestudy's

De geestelijk verzorger heeft contact met meneer J. die een huis heeft, maar dit dreigt te verliezen. Gedurende tweeëneenhalf jaar is er een vertrouwensrelatie opgebouwd. Waar meneer J. niemand in het eigen huis binnenlaat, krijgt de geestelijk verzorger dit vertrouwen wel. De geestelijk verzorger en meneer J. spreken af dat er nieuwe gordijnen opgehangen mogen worden door vrijwilligers. 'Zelfs toen er een datum was geprikt, werd aan de deur de vraag gesteld: "Als het je niet uitkomt, komen we een andere keer weer. Ook als het je halverwege het klussen te veel wordt, mag je ons wegsturen;

geef het aan." De gordijnen mochten worden opgehangen. Een van de vrijwilligers heeft later nog tweemaal een klus in zijn huis gedaan' (S3).

In plaats van simpelweg uit te voeren wat beiden hebben afgesproken, benadrukt de geestelijk verzorger steeds de keuze en de zelfbeschikking van de zorgontvanger. Hiermee erkent zij het huis als het huis van deze persoon en benadrukt de geestelijk verzorger zijn waardigheid.

In een andere casus beschrijft een geestelijk verzorger (Mieke) hoe ze iemand begeleidt die ongeneeslijk ziek is. Als ze hem op een dag opzoekt bij de opvang waar hij woont, treft ze hem aan in een chaotische situatie.

Straatpastores helpen de waardigheid van de mensen hoog te houden en dragen bij aan betekenis en herstel

‘De afspraak de volgende dag verloopt chaotisch. Jacob is totaal van slag en kruipt haast als een dier in een soort borstrok op het terrein rond. Hij is boos en ontzet. Het wordt Mieke niet duidelijk wat er gebeurd is. Het personeel waarschuwt haar dat Jacob erg overstuurt is. Mieke vraagt Jacob of hij nog wel met haar wil spreken en zijn broer wil bellen. Dat wil hij wel. Nadat hij wat kleren aangetrokken heeft, nemen ze een thermoskan met heet water, bekertjes en theezakjes mee. Jacob pakt zijn fiets. Ze fietsen het terrein af en vinden in het groen een picknickplekje waar ze zich installeren. Jacob kalmeert wat. Ze bellen zijn broer om een afspraak te maken’ (S4).

De geestelijk verzorger is getuige van wat er gebeurt en ze blijft erbij aanwezig. Als hij gekalmeerd is, zoekt ze het contact met hem en gaat ze verder om vervolgens in het park een kleine picknick te houden. Ze laat hiermee in haar handelen zien dat de ander de eigen waardigheid niet verliest en dat zijn kwetsbaarheid binnen deze relatie mag bestaan. Deze twee basisbewegingen zijn niet alleen van belang aan het begin van het contact, voor het opbouwen van vertrouwen, maar typeren de wijze waarop de geestelijk verzorgers handelen in alles wat zij doen. Zo ook in hoe ze hun interventies inzetten. Hierna werken we deze interventies uit.

Interventies

Gesprekken

Karakteristiek voor de gesprekken die geestelijk verzorgers op straat voeren, zoals beschreven in de casestudy's, is dat deze vaak een kortstondig en

fragmentarisch karakter hebben. Ze vinden op allerlei manieren plaats, vaak als men zich door de stad begeeft, in de opvang, wachtend bij de soepbus, bij koffie in een café. Al deze fragmenten van gesprekken dragen bij aan het contact en de begeleiding van de geestelijk verzorger. Hoewel de plaats en duur van de gesprekken kan variëren, is uit de casestudy's een drietal type gesprekken te destilleren: gesprekken gericht op ordening en verheldering, hermeneutische gesprekken en raadgevende gesprekken.

Ordenen en verhelderen. Het leven van mensen op straat is vaak complex. Ze hebben contact met diverse instanties die ze wantrouwen, maar die vaak ook iets van hen verwachten. Relaties met zowel personen als instanties staan vaak onder druk, zijn breekbaar of gebroken. In deze gesprekken helpen de geestelijk verzorgers te ordenen en scheppen ze helderheid, door de feiten op een rij te krijgen en samen te overwegen waar de ander kan beginnen met het aanpakken van zijn of haar problemen.

Hermeneutische gesprekken. Deze gesprekken zijn erop gericht dat mensen van de straat zichzelf en hun leven kunnen begrijpen in een groter kader. Hier toe gebruiken geestelijk verzorgers soms levensbeschouwelijke beelden of bronnen, maar ook het levensverhaal van de mensen van de straat zelf. In de volgende casestudy suggereert de geestelijk verzorger bijvoorbeeld dat de militaire achtergrond van de zorgontvanger hem kan hinderen bij zijn communicatie met anderen.

Vanuit zijn militaire verleden is hij gewend dat orders opgevolgd worden. Als hij niet direct het antwoord krijgt dat hij verlangt, kan dat zijn humeur onderuit halen en tegen hem werken. De geestelijk verzorger geeft vragenderwijs terug: ‘Maar als ik je nu goed begrijp, wilde jij dus vanuit je militaire denken dat ik gewoon meteen terugbelde. Klopt dat?’ De cliënt antwoordt bevestigend (S3).

In aanvulling op de levensbeschouwelijke bronnen en het levensverhaal van de mensen van de straat zelf, worden soms ook theorieën gebruikt om hen te begrijpen. In de casestudy's worden pastorale theorieën genoemd (Heitink, 1984; Smit, 2011), maar bijvoorbeeld ook traumatheorie.

Adviserende gesprekken. Mensen van de straat zoeken soms actief contact met de geestelijk verzorger om advies of wijsheid. Zij vragen iemand om advies of ze iets goed hebben aangepakt, om te reflecteren op hun gedrag en om te zoeken naar wat een goed leven is.

Na een incident waarin iemand een medebewoner van de opvang heeft bestolen, vlucht hij naar het buitenland. Hij heeft met niemand contact, maar belt na verloop van tijd de geestelijk verzorger. Hij vertelt spontaan op een pelgrimage te zijn gegaan. Samen met de geestelijk verzorger reflecteert hij op wat een pelgrimage is. Ga je vooral ergens vandaan of ben je op weg ergens naartoe? Samen spreken zij over het 'goede leven'.

Bemiddeling

Een opvallend, terugkerend patroon in de casestudy's is de bemiddelende rol van de geestelijk verzorger. Veel van de relaties van mensen van de straat zijn breekbaar of gebroken. De straatpastor helpt dak- en thuisloze mensen regelmatig om hun relaties in stand te houden, te verbeteren of soms zelfs te herstellen.

Jan, een dakloze man, heeft medische hulp nodig, maar krijgt geen verwijzing van de straatarts. Jan is boos dat de straatarts suggereert dat hij moet stoppen met drinken. Hij weet van zichzelf dat hij licht ontvlambaar is. De geestelijk verzorger weet dit ook. De geestelijk verzorger biedt aan om mee te gaan naar de arts om als een extra stem te zijn voor Jan. 'Jan geeft aan dat hij het fijn vindt dat de geestelijk verzorger met hem meegaat. De geestelijk verzorger krijgt de kans om Jans situatie bij de arts toe te lichten. Jan krijgt de verwijzing en het lukt om in het ziekenhuis een aantal onderzoeken bij Jan te laten doen' (S5).

In een andere casus dreigt een man zijn huis te verliezen omdat de woningcoöperatie vindt dat de man zijn huis niet goed kan schoonhouden.

De geestelijk verzorger helpt om te bemiddelen met de woningbouwcorporatie om een huis te behouden. Zij is de enige met wie de man contact wil en zij krijgt zijn vertrouwen om namens hem met de woningbouw te spreken. Hierdoor blijft de woningbouw indirect in contact met de man en blijft zijn huis voor die tijd behouden.

In de casus van geestelijk verzorger Mieke en Jacob, is Jacob ongeneeslijk ziek; ze spreken over 'unfinished business'.

Een van Jacobs wensen voor de laatste periode is om het contact met zijn broer en een oudere buurvrouw te herstellen. Mieke helpt kaarten uit te zoeken en te schrijven, en belt met de broer als bemiddeling voor er contact tot stand komt. De relatie tussen de broers wordt hersteld, ze verzoenen zich met elkaar in bijzijn van de geestelijk verzorger. Als Jacob overlijdt, bereidt de geestelijk verzorger samen met de broer de uitvaart voor en betreft ze andere mensen van de straat hierbij (S4).

Praktische hulp

Minder gebruikelijk als interventie voor geestelijk verzorgers in het algemeen is dat de straatpastores regelmatig praktische hulp verlenen. Dit varieert van het regelen van nachtopvang in een hotel tot het brengen van ondergoed naar iemand in de gevangenis, het verstrekken van tijdelijk leeffgeld, enzovoort. Voor de geestelijk verzorgers is deze materiële zorg onlosmakelijk verbonden met hun taakopvatting. Een van hen zegt: 'Ik zorg voor goed en ondergoed.' Een ander zegt dat dit soort praktische zaken altijd verbonden is met existentiële zaken. Een huis is niet alleen een praktische verblijfplaats, maar ook een teken dat er een plek voor je is in de wereld. In het leernetwerk komt de term 'betekenisdrager' op. Om vorm te krijgen in iemands leven, hebben zingeving en betekenis soms materialiteit nodig.

Rituelen

Tot slot voert de geestelijk verzorger nu en dan ook rituelen uit. Hoewel straatpastores op veel plekken regelmatig vieringen houden, zijn rituelen minder frequent onderdeel van de begeleiding van mensen. In sommige casestudy's helpen geestelijk verzorgers om rouw vorm te geven door een kaarsje te branden, verzorgen ze een uitvaart of symboliseren ze door het geven van een tinnen engel, 'zodat je altijd weet dat je niet alleen bent' (S5).

Praktijkdoel

Op basis van de beschreven basisbewegingen en interventies formuleren we het praktijkdoel van het straatpastoraat (Damen e.a., 2024; Smit, 2015). Daarbij wordt niet alleen gesproken over een doel dat wordt verwezenlijkt 'bij afronding van het contact', omdat een deel van de doelen juist in het contact

zelf verwezenlijkt worden en mogelijk na het contact vervluchtigt. Het doel van de straatpastores is dat de cliënt door het contact heen mag ervaren dat hij of zij voor de straatpastor of anderen van betekenis is, onder meer door een rol voor een ander te kunnen vervullen, en worden relaties en het leven van de cliënt zoveel mogelijk hersteld.

Reflectie

Door een veelvoud aan dingen te doen, zijn straatpastores er voor de mensen van de straat. Via de casestudy's is duidelijk geworden hoezeer straatpastores relationeel werken en daarbij uit zijn op bestaansbevestiging (zie ook Damen e.a., 2024). Dit worden bewust 'basisbewegingen' genoemd, omdat deze basis van afstemming, vertrouwen en waardigheid nooit gegeven is, maar een levendige, wederkerige relatie is waar altijd aan gewerkt wordt. Vanuit die bewegingen nemen de straatpastores verschillende rollen op zich in de begeleiding van mensen van de straat: ze voeren gesprekken, bemiddelen, bieden praktische hulp en voeren rituelen uit. In deze reflectie willen we drie thema's nader bespreken: zingeving als focus, de context van het straatpastoraat en de rol van het materiële.

Allereerst blijkt dat de term presentie te weinig diepte en inhoud heeft om het werk van de geestelijk verzorgers te omschrijven. In de leergemeenschap werd ook geconcludeerd dat geestelijk verzorgers geen presentiewerkers zijn, maar gebruikmaken van inzichten uit de presentietheorie. Hun werk is omvattender dan dat. In eerdere studies bleek al dat geestelijk verzorgers veel meer doen dan enkel present zijn (Körver e.a., 2023). Waar dat soms moeilijk benoemd kan worden, kan het ook helpen om presentie nauwkeuriger te omschrijven. Hoe krijgt presentie vorm door een geestelijk verzorger in deze context?

Wat in de casestudy's opvalt, is dat het de straatpastores gaat om te midden van het overleven aandacht te hebben voor iemands waardigheid, voor betekenisgeving, bestaansoriëntatie, ritualiteit, hoop, verzoening en perspectief. Met andere woorden, ze zijn gericht op verschillende dimensies van zingeving: existentieel, ethisch, spiritueel en esthetisch (Vereniging van Geestelijk Verzoorgers, 2015). Die focus op zingeving is belangrijk voor dak- en thuislozen, en uit onderzoek blijkt dat aandacht daarvoor on-

dergesneeuwd raakt (Akkermans & Van Leeuwen-Dekker, 2010). Wellicht zou het dan ook beter zijn om te spreken over 'zinvolle presentie' in plaats van presentie. Die term geeft enerzijds de richting en motivatie aan van de geestelijke verzorging onder dak- en thuislozen, maar is ook toepasbaar in andere werkvelden. Tegelijk laat het open wie kan bepalen of de presentie uiteindelijk zinvol is. Die vraag kan alleen beantwoord worden in relatie met de mensen van de straat. De vraag is soms geen eindresultaat van de begeleiding, die bestendig blijft na afronding van het contact, maar wordt vooral ervaren door het contact heen. Hoewel het de geestelijk verzorgers niet om het herstel alleen te doen is, bieden de casestudy's indicaties dat straatpastores op verschillende manieren bijdragen aan herstel door het versterken van verbinding, hoop, betekenis en 'empowerment' (Leamy e.a., 2011).

Vanuit hun expertise en handelingsrepertoire hebben straatpastores de beroepsgroep veel te bieden

Naast de focus van zinvolle presentie is ook de context van belang. In het onderzoek blijkt hoezeer de context van het straatpastoraat voorwaardenscheppend is voor deze wijze van werken. Dat begint al met de tijd die de straatpastor ter beschikking heeft. In het brede leernetwerk kwam al naar voren hoezeer formele hulpverlening gebonden is aan procedures, inclusiecriteria, doelen, enzovoort. De vrijheid die straatpastores hebben om zelf de inhoud en prioriteit in hun werk te bepalen, stelt hen in staat zich aan mensen van de straat aan te bieden en zinvol present te zijn. Andere voorwaarden die naar voren komen, zijn de vertrouwdsheid van de geestelijk verzorger met de stad en de plekken waar deze dak- en thuisloze mensen kan ontmoeten, alsook het verbonden zijn aan een (eigen) ontmoetingsplek in de vorm van een inloophuis of maaltijdvoorziening.

Tot slot is er het belang van materialiteit. Het is opvallend hoezeer de geestelijk verzorgers praktisch hulp verlenen, inclusief materiële hulp. Duidelijk is

dat niet alles verwacht wordt van het ‘gesprek’, zoals dat in veel theorievorming rond geestelijke verzorging wel het geval is (Ganzevoort & Visser, 2007; Smit, 2011; Smit, 2015). Vanuit dit onderzoek blijkt dat aandacht voor het materiële voor geestelijk verzorgers altijd verbonden is met het geestelijke. Zingeving wordt vaak ook gedragen door het materiële en wordt belichaamd door geestelijk verzorgers (Muthert e.a., 2019). In een elders verschenen artikel wordt dit punt van de materialiteit van zingeving verder uitgewerkt (Den Toom, 2024). Deze kwestie roept de vraag op in hoeverre geestelijk verzorgers in andere contexten deze aandacht voor het materiële in hun werk integreren. Hebben ze naast aandacht voor ‘woorden en verhalen’ ook aandacht voor objecten, kleding, het lichaam, materiële nood, praktische hulp, enzovoort? Wat dat betreft vermoeden wij dat er wat dat betreft nog veel te leren valt van de straatpastores.

Met dit onderzoek hebben we op basis van een empirische studie willen bijdragen aan de beschrijving en doordenking van het straatpastoraat als bijzondere vorm van geestelijke verzorging. Uit de leergemeenschap zijn rijke beschrijvingen voortgekomen die gezamenlijk zijn geanalyseerd door academische onderzoekers en geestelijk verzorgers die als co-onderzoekers participeerden (Den Toom, 2022, 2024). We zijn daarmee dicht bij de praktijk gekomen. Tegelijkertijd blijft dit beeld altijd beperkt; wat representativiteit betreft hebben we slechts een select aantal casestudy’s bestudeerd. Daarin waren alle geestelijk verzorgers en mensen van de straat wit van kleur, waren de mensen van de straat die centraal stonden in de casussen uitsluitend mannelijk en waren de geestelijk verzorgers uitsluitend christelijk. Selectieve sampling van geestelijk verzorgers of mensen van de straat met een ander gender of andere culturele achtergrond zou dit beeld kunnen aanvullen. Hoewel de casestudy’s geselecteerd zijn op representativiteit van het werk, weerspiegelt de geconcentreerde beschrijving van begeleiding over een langere periode bovendien niet het fragmentarische karakter van het werk op dagelijkse basis. Onderzoek met behulp van dagboekmethoden zou dit sterker in beeld kunnen brengen.

Tot besluit

Straatpastores bieden een bijzondere vorm van geestelijke verzorging voor mensen die dak- en/of

thuisloos zijn. Typerend voor hun werkveld is dat zij actief de beweging richting mensen van de straat maken. Vanuit relationele afstemming en gericht op bestaansbevestiging staan zij mensen op verschillende wijzen bij. Straatpastores helpen zo de waardigheid van mensen van de straat hoog te houden en dragen bij aan betekenis en herstel. Vanuit hun opgebouwde expertise en brede handelingsrepertoire hebben zij ook veel te bieden voor de beroepsgroep. We hopen dat dit artikel daartoe inspireert.

Dankbetuiging

Deze publicatie is het resultaat van de Kenniswerkplaats Zingeving en Geestelijke Verzorging. De Kenniswerkplaats is een samenwerking tussen onderzoeks-, onderwijs- en praktijkorganisaties met als doel het ontwikkelen en samenbrengen van kennis rondom geestelijke verzorging en zingeving in de thuissituatie. Zij is mogelijk gemaakt met subsidie van ZonMw.⁷

Dr. J.N. den Toom is universitair docent geestelijke verzorging bij Tilburg University en geestelijk verzorger in de ouderenzorg. E-mail: j.n.dentoom@tilburguniversity.edu.

Dr. F. Flierman is adjunct-hoofdaalmoezenier en rooms-katholiek geestelijk verzorger bij justitie.

Dr. M. van Zundert is onderzoeker en docent psychologie aan de Universiteit van Maastricht.

Drs. B. van Dijk is straatpastor te Amersfoort.

Annemarie van der Vegt MA is pastor-geestelijk verzorger te Groningen.

Drs. N. Binnendijk is straatpastor te Den Haag.

Noten

1. Dit artikel is een vrucht van het leernetwerk ‘Geestelijke verzorging buiten (de muren)’ van de Kenniswerkplaats Zingeving en Geestelijke verzorging. Het zou niet tot stand zijn gekomen zonder de bijdrage van Nico Binnendijk, Bernadette van Dijk, Fons Flierman, Klaas Koffeman, Lenneke van der Kraats, Femke Post, Annemarie van der Vegt, Wieke de Wolf en Marjo van Zundert.
2. In dit artikel gebruiken we de term geestelijke verzorging en straatpastoraat door elkaar om aan te sluiten bij het jargon van dit tijdschrift en het werkveld te bezien binnen het grotere veld van geestelijke verzorging. Binnen het werkveld zelf is de term straatpastor meer gebruikelijk.
3. Het acronym ETHOS staat voor European Typology of Homelessness and Housing Exclusion en is ontwikkeld door prof. dr. Koen Hermans van de KU Leuven.

4. In december 2024 verscheen het themanummer 'Mensen van de straat' van het tijdschrift *Handelingen*, waarin de materialiteit van het straatpastoraat evenals de theologische vraag naar presentie beschreven wordt.
5. We kiezen hier bewust voor het woord interventie om te laten zien dat werken volgens presentie 'interventies' niet uitsluit. Deze interventies zijn echter niet op voorhand bedacht of vastgelegd, maar ontstaan als handelingsmogelijkheid in de relatie. Interventie kan vertaald worden als 'tussenkoms' en ontstaat tussen geestelijk verzorger en zorgontvanger. Met dit woord worden zowel de kundigheid en activiteit van de geestelijk verzorger benadrukt, alsook de interactie die zich in de dialogische relatie ontplooit.
6. De getallen S1-S6 verwijzen naar de codes van de gebruikte casestudy's.
7. Deze 'werkwijze' is ook opgenomen in de kennisbank van de Kenniswerkplaats Zingeving, zie <https://www.kenniswerkplaatszingeving.nl/werkwijzen>

Literatuur

- Akkermans, C. & Leeuwen-Dekker, P. van (2010). *Zingeving als onderbelichte dimensie in de maatschappelijke opvang*. Movisie.
- Baart, A.J. (2001). *Een theorie van de presentie*. Boom.
- Beurskens, E., Linde, M. van der & Baart, A.J. (2019). *Praktijkboek presentie*. Coutinho.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2024). *30,6 duizend dakloze mensen in Nederland*. Website: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/13/30-6-duizend-dakloze-mensen-in-nederland> (26 maart 2024).
- Clarke, V. & Braun, V. (2018). Using thematic analysis in counselling and psychotherapy research: a critical reflection. *Counselling and Psychotherapy Research*, 18 (2), 107-110.
- Damen, A., Visser, A., Schuhmann, C., Rosie, S., Zundert, M. van, Jacobs, G., Muthert, H. & Olsman, E. (2024). Doelen van geestelijke verzorging in de thuissituatie: empirisch onderzoek bij geestelijk verzorgers, cliënten en collega's van geestelijk verzorgers. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 27 (116), 22-32.
- Dorp, H. van (2005). *Drugs- en straatpastoraat: presentie voor 'heel de mens'*. Kerkinactie.
- Ganzevoort, R. & Visser, J. (2007). *Zorg voor het verhaal*. Meinema.
- Heitink, G. (1984). *Pastoraat als hulpverlening: inleiding in de pastorale theologie en psychologie* (3e dr.). Kok.
- Kansfonds (z.j.). *ETHOS-telling dak- en thuisloosheid in Nederland*. Website: <https://www.kansfonds.nl/programmas/telling> (18 juni 2024).
- Körver, J. (2016). Wat doen geestelijk verzorgers? Met casestudies op weg naar practice-based evidence van geestelijke verzorging. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 19 (82), 10-19.
- Körver, J., Walton, M. & Toom, N. den (2023). *Richting, repertoire en resultaat: uitkomsten Nederlandse Case Studies Project Geestelijke Verzorging (2016-2021)*. UCGV.
- Leamy, M., Bird, V., Boutillier, C. le, Williams, J. & Slade, M. (2011). Conceptual framework for personal recovery in mental health: systematic review and narrative synthesis. *British Journal of Psychiatry*, 199 (6), 445-452.
- Muthert, H., Hoof, M. van, Walton, M.N. & Körver, J. (2019). Re-evaluating a suicide pact: embodied moral counselling in a Dutch case study of mental healthcare chaplaincy. *Tidsskrift for Praktisk Teologi*, 36 (2), 81-89.
- Smit, J. (2011). *Competenties voor de pastorale communicatie met mensen met een verstandelijke beperking: een praktisch-theologisch onderzoek naar leerprocessen van pastores* (dissertatie). Vrije Universiteit.
- Smit, J.D. (2015). *Antwoord geven op het leven zelf: een onderzoek naar de basismethodiek van de geestelijke verzorging* (dissertatie). Eburon.
- Toom, N. den (2022). *The chaplain-researcher: the perceived impact of participation in a Dutch research project on chaplains' professionalism*. Eburon.
- Toom, N. den (2024). De uitrusting van de reisgenoot: over de samenwerking tussen onderzoek en professionaliteit. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 27 (113), 56-64.
- Toom, N. den (2024). Wonen overal nergens thuis: over de materialiteit van het straatpastoraat. *Handelingen*, 51 (2), 7-16.
- Vegt, A. van der & Rump, R. (2017). *Verhalen van de straat (en hun tien geboden)*. Vereniging Open Hof.
- Vereniging van Geestelijk Verzorger (2015). *Beroepsstandaard geestelijk verzorger*. VGVZ.
- Wilken, J.-P. (2006). *De presentiebenadering in het onderwijs: handreikingen voor introductie en innovatie*. Hbo Kennisbank.